

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 347

DOI <https://doi.org/10.32782/39221513>

Бондаренко О. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,

*доцент кафедри цивільного, трудового права та права соціального забезпечення
Донецького державного університету внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

FEATURES OF THE LEGAL REGULATION OF THE PROTECTION AND PROTECTION OF PROPERTY RIGHTS UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

Коли війна перейшла у фазу загострення стало необхідним суттєво підвищити ефективність механізму правового регулювання, зокрема, адекватного регулювання цивільних відносин в умовах запровадження воєнного стану.

Дослідження питання охорони та захисту права власності в умовах війни, аналіз основних законодавчих положень щодо цього питання, виділення серед нормативних актів тих положень, які регламентують правовий механізм охорони та захисту права власності в умовах воєнного стану є наразі актуальним питанням. І тому проаналізовано основні нормативно-правові акти, законодавчі положення, які регулюють це питання, а також міжнародні нормативні акти, розглянуто особливості правового регулювання права власності та досліджено питання охорони та захисту права власності в умовах воєнного стану.

Введення воєнного стану на всій території України потягло за собою суттєві зрушення в житті нашої держави, суспільства в цілому та житті кожного громадянина. Також це стало поштовхом для законотворчої роботи і внесення численних змін до законодавства України.

Зазначено, що з початком війни в країні були впроваджені різного плану обмеження стосовно прав громадян, зокрема право на недоторканність житла, право власності, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на невтручання в особисте й сімейне життя, свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань та інші.

Проаналізовано ті правообмеження щодо права власності, які можуть бути застосовані відповідно до діючого законодавства та яким чином можна захистити своє порушене право. Здійснено дослідження проблем охорони та захисту права власності в умовах збройного конфлікту та розглянуто особливості механізму відшкодування збитків, спричинених фізичним та юридичним особам під час військової агресії. Зазначено, що для ефективної роботи розробленого механізму відшкодування збитків буде залежати від тих порядків та процедур, які додатково мають бути встановлені Кабінетом Міністрів України на законодавчому рівні.

Ключові слова: *правове регулювання, цивільно-правові відносини, цивільні права, воєнний стан, право власності, відшкодування шкоди, компенсація.*

When the war entered the escalation phase, it became necessary to significantly increase the effectiveness of the mechanism of legal regulation, in particular, the adequate regulation of civil relations in the conditions of the introduction of martial law.

The study of the protection and protection of property rights in wartime, the analysis of the main legislative provisions on this issue, the selection among the normative acts of those provisions that regulate the legal mechanism of the protection and protection of property rights in the conditions of martial law is currently an actual issue. And that is why the main normative legal acts, legislative provisions that regulate this issue, as well as international normative acts were analyzed, the peculiarities of legal regulation of property rights were considered, and the issue of protection and protection of property rights in the conditions of martial law was investigated.

The imposition of martial law on the entire territory of Ukraine entailed significant changes in the life of our state, society as a whole, and the life of every citizen. It also became an impetus for law-making work and the introduction of numerous changes to the legislation of Ukraine.

It is noted that with the beginning of the war various restrictions on the rights of citizens were introduced in the country, in particular the right to inviolability of housing, the right to property, the right to secrecy of correspondence, telephone conversations, telegraphic and other correspondence, the right to non-interference in personal and family life, freedom of movement, free choice of place of residence, the right to freely leave the territory of Ukraine, the right to freedom of thought and speech, to freely express one's views and beliefs, and others.

The legal restrictions on property rights, which can be applied according to the current legislation, and how you can protect your violated right have been analyzed. The study of the problems of protection and protection of property rights in the conditions of armed conflict was carried out, and the peculiarities of the compensation mechanism for damages caused to individuals and legal entities during military aggression were considered. It is noted that for the effective operation of the developed damage compensation mechanism, it will depend on those orders and procedures that should be additionally established by the Cabinet of Ministers of Ukraine at the legislative level.

Key words: legal regulation, civil-law relations, civil rights, martial law, property rights, indemnification, compensation.

Одним з елементів правової системи важливе місце займає правове регулювання. Визначення та встановлення правил і норм, що створюють кордони дозволеної поведінки для громадян, задля безпеки й спокою в суспільстві було й залишається одним з найважливіших аспектів для дослідження науковцями та правниками.

Однак актуальною проблемою сьогодні є виваженість і правильність меж, закріплених у нормативно-правових актах, що врегульовують цивільно-правові відносини стосовно права власності в умовах воєнного стану, введення якого на всій території України потягло суттєві зміни та зрушення в державі, суспільстві та в житті кожного громадянина.

З початком війни в країні були впроваджені різного плану обмеження стосовно прав громадян, зокрема право на недоторканність житла, право власності, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на невтручання в особисте й сімейне життя, свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань та інші.

Ситуація істотно змінилася, коли війна перейшла у фазу загострення, що висунуло вимоги суттєвого підвищення ефективності механізму правового регулювання, зокрема, адекватного регулювання цивільних відносин в умовах запровадження воєнного стану. Варто зазначити, що законодавча влада України досить швидко зреагувала на виклики, прийнявши

низку спеціальних законів, нормативно-правових актів у цій сфері.

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [1]. Зазначене дає підстави стверджувати, що обмеження прав та інтересів фізичних та юридичних осіб є складовою частиною такого особливого режиму в державі та підставою, хоча і не єдиною, для застосування таких обмежень.

Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», в указі Президента України про введення воєнного стану має зазначатися вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень, а також тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [1].

Про необхідність застосування правообмежень зазначають фундаментальні норми міжнародного права, які містяться в таких нормативно-правових актах як: «Загальна декларація прав людини» ООН 1948 р. (ч. 2 ст. 29), «Міжнародний Пакт про економічні, соціальні і культурні права» ООН 1966 р. (ст. 4), «Конвенція про захист прав і основних свобод людини» 1950 р. Відповідно до цих норм держава може встановлювати тільки такі обмеження прав, які визначені законом, і лише остільки, оскільки це сумісне з їх природою, виключно з метою сприяння загальному добробуту у демократичному суспільстві. А так як Україна дотримується прийнятих перед міжнародною спільнотою зобов'язань, приписи наведених документів були імплементовані у внутрішнє законодавство, безпосередньо ст.64 Конституції допускає обмеження основних прав і свобод виключно в випадках, регламентованих нею, і зокрема, в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Зіставлення наведених положень із текстами нормативно-правових актів дає підстави стверджувати, що стосовно фізичних осіб можуть бути обмежені такі права та свободи: право на недоторканність житла; право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; право на невтручання в особисте і сімейне життя; свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України; право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; право володіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності та своєю власністю [2].

Право власності є одним з найбільш важливих інститутів для будь-якої правової системи, правове регулювання відносин власності визначає зміст та спрямованість правового регулювання суспільних відносин в цілому. Таке регулювання в значній мірі обумовлене властивостями та суспільною важливістю самого об'єкта власності, а також тим, що право власності є одним з основних прав, яке використовується всіма громадянами та гарантується державою та захищається в правовій площині різних галузей в тому числі і цивільного права. Але підкреслимо, що право власності також може бути обмежене в період дії особливого

правового режиму – воєнного стану, якщо цього потребують інтереси суспільства або третіх осіб, хоча і має абсолютний характер.

У сучасному праві право власності доповнюється необхідною соціальною функцією, яку виконує власник для суспільної користі. Такий підхід призвів до усвідомлення необхідності обмеження абсолютного права власності у суспільних інтересах. Тож під час здійснення своїх правоможностей власник зобов'язаний враховувати не лише особистий інтерес, але й інтереси суспільства. Право власності розглядається у нерозривному зв'язку з обов'язками людини, перш за все, у зв'язку з принципом соціального обмеження права власності [3].

В науці цивільного права прийнято розмежовувати право власності в об'єктивному та суб'єктивному розумінні. В об'єктивному значенні право власності громадян – це сукупність правових норм, що регулюють відносини власності і є юридичною підставою існування і реалізації права власності, котре належить певному суб'єкту, тобто права власності в суб'єктивному сенсі.

Право власності в суб'єктивному сенсі — це право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею незалежно від волі інших осіб.

Як правило право власності здійснюється суб'єктами цивільного права вільно. Але бувають випадки, коли за певних умов, діяльність власника може бути обмежена чи припинена або його може бути зобов'язано допустити до користування його майном інших осіб. Такі обмеження можливі тільки у тому разі, якщо це чітко дозволено законом.

Частиною першою статті 316 Цивільного кодексу України визначено, що правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб.

Стаття 41 Конституції України визначає, що «ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчу-

ження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану» [4]

Під час дії воєнного стану передбачена можливість:

- примусового відчуження майна з попереднім повним відшкодуванням його вартості або з наступним повним відшкодуванням його вартості;

- вилучення майна без відшкодування вартості такого майна.

Зауважимо, що правове регулювання стосовно порядку примусового відчуження та вилучення майна в умовах військового стану відбувається за допомогою застосування таких нормативно-правових актів:

- Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 17.05.2012 р. № 4765-VI;

- Порядку розгляду заяв та здійснення виплат для наступної повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2012 р. № 998, який визначає механізм прийняття, розгляду заяв та здійснення виплат для наступної повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану. При цьому, варто відрізнити поняття відчуження та вилучення майна.

Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» визначає механізм передачі, примусового відчуження або вилучення майна у юридичних та фізичних осіб для потреб держави в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану. Відповідно до нього примусове відчуження майна – позбавлення власника права власності на індивідуально визначене майно, що перебуває у приватній або комунальній власності та яке переходить у власність держави для використання в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану за умови попереднього або наступного повного відшкодування його вартості, а вилучення майна – позбавлення державних підприємств, державних господарських об'єднань права гос-

подарського відання або оперативного управління індивідуально визначеним державним майном з метою його передачі для потреб держави в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану [5].

Війна не тільки спричинила ризики для людей в обмежені їх конституційних прав, але й створила загрози порушення їх права власності аж до знищення. Постійні ракетні та артилерійські обстріли цивільної інфраструктури наших міст, як частина тактики ведення бойових дій агресором, призводять до масових руйнувань житлового фонду в населених пунктах, особливо в тих, які знаходяться поруч/на лінії фронту та в зоні активних бойових дій.

Бачимо, що війна додала додаткові навантаження та труднощі як для населення, так і для усього державного апарату, а відсутність цілісної, автоматизованої, інтегрованої системи реєстрації прав на нерухоме майно, з чіткими правилами врегулювання випадків із недостатніми правостановлюючими документами і визначенням порядку позасудового їх вирішення, стане головною проблемою встановлення фактів порушення права власності та збільшить навантаження на судову систему. В умовах правового режиму воєнного стану необхідним є належне функціонування механізмів захисту права власності, які визначатимуть дієві інструменти для мінімізації таких загроз та будуть спрямовані на відновлення порушених прав осіб, які постраждали від війни [6].

Питання про відшкодування шкоди, завданої воєнними діями, постало перед Україною ще в 2014 році і в той час законодавство не передбачало ефективних правових механізмів захисту майнових інтересів осіб, які постраждали від воєнних дій та збройного конфлікту.

Хоча з 24 лютого 2022 року слова «відшкодування» і «компенсація» увійшли до широкого вжитку, є необхідність розмежування цих понять, як двох окремо існуючих юридичних інструментів. Як зазначалось раніше, відшкодування шкоди це стягнення з винної особи сум, що дозволяють потерпілому повністю відшкодувати понесені збитки та/або відновити первісне становище пошкодженого об'єкта. Виплата компенсації, своєю чергою, є допомогою, яку держава за власний рахунок виплачує певній категорії осіб, постраждалих у зв'язку

зі знищенням або пошкодженням майна в тих розмірах і на тих умовах, які визначаються на розсуд держави.

Після 24 лютого 2022 року масштаби руйнувань, завданих російською федерацією, охопили всю територію України, тому Уряд України почав впроваджувати нові процедури. 20 березня 2022 року Уряд прийняв постанову №326, якою затвердив Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації.

Зокрема, ця постанова зобов'язала міністерства, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади розробити і затвердити у шести-місячний строк методики визначення шкоди та збитків, передбачені зазначеним Порядком. Відповідальним за визначення шкоди та збитків за напрямом, що включає втрати житлового фонду (житла), об'єктів благоустрою, об'єктів незавершеного будівництва житлової нерухомості, фактичні витрати, здійснені для їх відновлення було визначено Міністерством розвитку громад та територій України. Однак станом на березень 2023 року зазначена методика так і не була затверджена.

26 березня 2022 року постановою КМУ № 380 запроваджено збір та облік інформації про пошкоджене та знищене внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації, нерухоме майно громадян України з метою подальшого застосування механізмів для поновлення порушених майнових прав осіб та затверджено Порядок подання інформаційного повідомлення про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації. Згідно з цим Порядком, інформаційне повідомлення можна подати за вибором особи через портал чи мобільний застосунок «Дія», або через Центри надання адміністративних послуг чи нотаріуса, щодо об'єктів нерухомого майна, знищених або пошкоджених внаслідок військової агресії Російської Федерації. На сьогодні, після внесення до вказаного Порядку кількох важливих змін, його дія поширюється на фізичних та юридичних осіб, визначені об'єкти нерухомого майна, які знищено або пошкоджено внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених

військовою агресією Російської Федерації, з 19 лютого 2014 року, що є датою початку тимчасової окупації Російською Федерацією окремих територій України відповідно до частини другої статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України».

Однак виникає питання, чи є подання інформаційного повідомлення без перевірки відповідних фактів належною юридичною фіксацією заподіяної шкоди. Постановою № 380 також передбачено створення та функціонування Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації — єдиної державної інформаційно-комунікаційної системи, яка призначена для збирання, накопичення, обліку, обробки, зберігання та захисту інформації (документів) про пошкоджене та знищене нерухоме майно, просторові координати об'єктів, осіб, нерухоме майно яких пошкоджено або знищено, шкоду та збитки, завдані внаслідок пошкодження такого майна тощо.

23 лютого 2023 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України», яким на законодавчому рівні визначено правові та організаційні засади надання такої компенсації за пошкодження та знищення визначених ним категорій нерухомого майна з 24 лютого 2022 року та передбачено функціонування Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України [7].

Для реалізації положень вищезазначеного Закону Уряд повинен затвердити план заходів та прийняти відповідні рішення, які необхідні для реального запуску абсолютно нових процесів, вперше закріплених на найвищому нормативному рівні.

Це стало поштовхом для законотворчої роботи і внесення численних змін до законодавства України у тому числі і до ряду статей Цивільного кодексу України, що регулюють правовідносини спадкування.

Як висновок можна сказати, що потреба у відновленні та відбудові житла в післявоєнній Україні вимагатиме цілісної системи правових інструментів та інтегрованого «зеленого», стійкого, інклюзивного підходу, зосередженого на забезпеченні умов для повернення населення в Україну. На жаль, ключовим і невирішеним залишається питання фінансування відшкодування завданих збитків та забезпечення ефек-

тивного законодавчого урегулювання всього процесу, починаючи від вилучення заморожених активів Російської Федерації, прийняття рішень щодо присудження відшкодування та безпосереднього виконання цих рішень. Процес відшкодування шкоди та компенсації збитків за порушене внаслідок бойових дій право власності на об'єкти нерухомого майна безпосередньо залежатиме від системи державних інституцій та злагодженості їх роботи у цій сфері [8]. А ефективна робота розробленого механізму буде залежати від тих порядків та процедур, які додатково мають бути встановлені Кабінетом Міністрів України на законодавчому рівні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Голос України. 2015. № 101.
2. Франков О.С. Захист права власності в умовах воєнного стану. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. Випуск 34/2022. С. 77–83.
3. Некіт К. Г. Право приватної власності в інформаційному суспільстві: теорія і практика: монографія. Одеса: Гельветика. 2021. 554 с.
4. Конституція України від 28. 06. 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96> (дата звернення 11.11.2023)
5. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану. Закон України від 17.05. 2012 р. №4765-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17> (дата звернення 11.11.2023)
6. Право власності на об'єкти нерухомого майна: загрози та гарантії і умовах воєнного стану URL: <https://r2p.org.ua/storage/page/3845/bfcb29de655f9f706b1a68fb93f80da1f47f4576.pdf> (дата звернення 13.11.2023)
7. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України. Закон України від 23.02.2023 р. №2923-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-IX#Text> (дата звернення 15.11.2023)